

RAZMATRANJE MEHANIZAMA ODBRANE U OKVIRU ADAPTIVNOG PONAŠANJA I RAZVOJNIH ISTRAŽIVANJA

Rezime

U ovom radu veoma složen, izvorno psihoanalitički koncept, razmatra se u svetlu adaptivnog ponašanja i rezultata razvojnih istraživanja. Postoje teškoće u preciznom definisanju kriterijuma i procene ponašanja koje ima odbrambeni kvalitet. Mnogobrojna istraživanja koja koriste različite instrumente procene ukazuju da još uvek postoje kontradiktorni stavovi o ovom problemu i pretpostavljamo da će dalja istraživanja omogućiti usaglašenije stavove.

Ključne reči: mehanizmi odbrane, adaptacija, razvoj

Jedan od najvećih doprinosa psihoanalize predstavlja koncept odbrambenih mehanizama. Mehanizmi odbrane široko su prihvaćeni kao izuzetno važan deo kliničke procene, mada je koncept i dalje zadržao puno kontraverznosti. Jedan od razloga prihvatanja mehanizama odbrane i van psihoanalitičkog kruga verovatno leži i u tome što se oni, ili bar njihove manifestacije u ponašanju, mogu posmatrati kako u kontekstu kliničke situacije tako i kao deo svakodnevnog života.

U ovom radu, pored pokušaja definisanja, razmatraćemo mehanizme odbrane pretežno sa adaptivnog i razvojnog aspekta.

Pokušaj definisanja mehanizama odbrane

Po samoj definiciji mehanizmi odbrane su teorijski konstrukti i samo posredno o njima možemo zaključivati posmatrajući specifična ponašanja i sadržaje komunikacije. Mogu se prepoznati po sledećim karakteristikama:

1. ponašanja su rigidna;
2. teško je kontrolisati takva ponašanja,
3. anksioznost se javlja kada je odbrambena reakcija blokirana ;
4. postoji nepodudarnost između verbalne komunikacije i facijalne ekspresije ili gestova.

Jasno je da se radi o veoma složenom fenomenu i da postoje teškoće u preciznom definisanju kriterijuma ponašanja koja imaju odbrambeni kvalitet. Postoje i znatna preklapanja u značenju mnogih odbrana, neki mehanizmi su veoma povezani među sobom, kao što su reaktivna formacija i poništavanje, ili negacija i projekcija. U

literaturi često srećemo nekonzistentno i naizmenično korišćenje termina internalizacija, identifikacija, introjeksija i inkorporacija. Odbrana pomoću humora se ponekada opisuje kao oblik mehanizma negacije itd. U principu, postoje bar dva koncepta u vezi sa prirodom mehanizama odbrane. Po jednom, odbrane se međusobno preklapaju i variraju u stepenu sličnosti, dok po drugom konceptu određene odbrane predstavljaju polarne opozite.

Veoma važan aspekt problema je i pitanje koliko mehanizama odbrane postoji, o čemu je gotovo nemoguće postići saglasnost čak i kod teoretičara bliske orijentacije. Freud je, na primer, naveo deset mehanizama dok je Anna Freud listi od devet mehanizama (regresija, potiskivanje, reaktivna formacija, izolacija, poništavanje, projekcija, introjeksija, okretanje protiv sebe, okretanje u suprotno) kasnije pridodala intelektualizaciju i identifikaciju (Kondić, 1987). Teoretičari su predlagali mnoge druge koncepte odbrana, kao što su kompenzacija, fantazija, idealizacija, substitucija, somatizacija, acting-out, sublimacija, magično mišljenje, asketizam, negacija, cepanje (Kaplan i Sadock, 1989). Bond i saradnici (1983) opisali su 24 mehanizma, uključujući inhibiciju, pseudoaltruizam i prijanjanje (clinging). Perry (1990) je listu proširio na 28 mehanizama, dodavši udruživanje (affiliation), anticipaciju, samoposmatranje i hipohondriju. Dijagnostički i statistički priručnik mentalnih poremećaja (DSM III-R; American Psychiatric Association, 1987) navodi i autističnu fantaziju, devalvaciju, disocijaciju, pasivnu agresiju i svesno potiskivanje (suppression). Lista sadrži ukupno 18 odbrana, a komitet radne grupe je predložio sledeću definiciju mehanizama odbrane:

"Mehanizmi odbrane su obrasci osećanja, misli ili ponašanja koji su relativno nenamerni, automatski i nastaju kao reakcija na percepciju psihičke opasnosti. Konstruisani su da se sakriju ili ublaže konflikti ili stresovi koji mogu izazvati anksioznost. Neki od ovih mehanizama, poput projekcije, cepanja i acting-outa su gotovo uvek neadaptivni, a drugi poput svesnog potiskivanja i negacije mogu biti i adaptivni i neadaptivni u zavisnosti od njihove ozbiljnosti, nefleksibilnosti i konteksta u kojima se javljaju"

Iz nekih razloga su isključeni mehanizmi sublimacije i humora koji se obično smatraju adaptivnim mehanizmima odbrane.

Iz kratkog prikaza samo nekoliko pokušaja sistematizacije i klasifikacije, jasno se vidi velika raznolikost, ponekada i nedovoljna preciznost u definisanju ovog složenog fenomena. U vezi sa tim, prihvatljiv je sledeći komentar Shafera (1954):

"Ne postoji *ispravna* ili *kompletna* lista odbrambenih mehanizama, već samo liste iscrpnih istraživanja manje ili više teorijski konzistentna koje mogu biti od pomoći u kliničkoj opservaciji". (str. 161)

Još jedan važan aspekt odbrambenog funkcionisanja tiče se nivoa zrelosti, odnosno nezrelosti pojedinih mehanizama odbrane. Anne Freud (1966) je govorila o razvojnoj hijerarhiji odbrana. U skladu sa tim je i Fenichelov (1961) sled odbrana koji ide od najprimitivnijih do manje primitivnih: negacija, projekcija, introjeksija, potiskivanje, reaktivna formacija, poništavanje, izolacija i regresija. Takav stav kod izvesnih teoretičara nije bio prihvaćen. Na primer, Willick (1983) kaže:

"Nemoguće je praviti razliku između primitivnih i zrelih odbrana bez procene celokupne organizacije ega. Ono što na nivou odraslog može biti procenjeno kao primitivna odbrana ne zavisi samo od tipa odbrane koja se koristi, već od prirode ega koji je uključen. Što je pacijent bolesniji, to je slabija ego integracija, ego organizacija i naru-

šene su ego funkcije. Kod takvih pacijenata odbrambeni procesi izgledaju primitivno pre svega zbog niskog nivoa ego funkcionisanja". (str. 176)

Suprotno ovom stanovištu, Vaillant (1976) je u svojoj kvantitativnoj studiji pokazao da je korišćenje "nezrelih" odbrana u negativnoj korelaciji sa dobrom regulacijom funkcionisanja odraslih osoba, dok pozitivno korelira sa stepenom patologije. Vaillantovi nalazi su konzistentni sa opšteprihvaćenim kliničkim stanovištem da često korišćenje nezrelih odbrana može ugroziti psihološko i socijalno funkcionisanje. Po autoru, najprimitivnije ("narcističke") odbrane su negacija, projekcija i distorzija. Kod karakternih poremećaja prisutni su "nezreli" mehanizmi tipa fantazije, hipohondrije, acting-outa, pasivno-agresivnog ponašanja. U "neurotične" odbrane spada intelektualizacija, potiskivanje, pomeranje, reaktivna formacija i disocijacija. Na vrhu teorijske hijerarhije nalaze se "zrele" odbrane tipa sublimacije, supresije, altruizma, anticipacije i humora. Ipak, nije do kraja jasno zašto je Vaillant uveo neke koncepte koji se obično ne smatraju striktno odbranama (na primer, hipohondrija), da bi u isto vreme potpuno izostavio odbrane kao što su regresija i racionalizacija.

Perry (1990) je predložio drugačiji klasifikacioni sistem odbrana. On je izdvojio sedam kategorija: (a) akcione odbrane (pasivno-agresivno ponašanje); (b) granične odbrane (cepanje); (c) odbrane poricanja; (d) narcističke odbrane (omnipotencija); (e) neurotične odbrane (potiskivanje); (f) opsesivne odbrane (poništanje) i (g) zrele odbrane (sublimacija).

Pomenućemo i kategorizaciju Ihilevicha i Glesera (1991) koji govore o pet opštih odbrambenih stilova. Prvi stil je nazvan *Usmeravanje protiv objekta* u kome se kontrola nad unutrašnjim konfliktima ili pretnjama uspostavlja napadom na pretpostavljeni izvor opasnosti. *Projekcija* je stil u kome se pripisuju negativne namere drugima na osnovu iskrivljenih činjenica. Kod *Principalizacije* je uključena racionalizacija i poznate fraze i korišćeni šabloni dok kod stila *Okretanje protiv sebe* dolazi do omalovažavanja i osude selfa. Peti odbrambeni stil autori nazivaju *Preokretanje* u kome se pretnja minimizira ili se blokira put do svesnog nivoa. Pretpostavlja se da svaki od stilova redukuje anksioznost na različite načine.

Mehanizmi odbrane i adaptivno ponašanje

Psihoanaliza je tvrdila da je *normalnost* idealna fikcija i da je razlika između neuroze i normalnosti samo u stepenu. To znači da svako u izvesnoj meri koristi i mehanizme odbrane. Međutim, činjenica da ih možemo prepoznati kod svake osobe nužno ne podrazumeva da su odbrane poželjne i posebno korisne. Freud (1964) je smatrao da je potiskivanje uvek patološki proces. On kaže:

"Mehanizmi odbrane pomažu u kontroli opasnosti... i verovatno ego bez njihovog učešća to ne bi mogao da postigne tokom razvoja. Ali je takođe sigurno da oni sami po sebi mogu da postanu opasni. Najčešće se ego njih ne odriče nakon složenih godina ranog razvoja što može voditi ka infantilnom ponašanju" (str.237).

Slično stanovište ima i Fenichel (1961) koji ukazuje na neželjene efekte koji mehanizmi odbrane mogu imati na mentalno funkcionisanje. Loewenstein (prema Conte i Plutchik, 1995) opisuje mehanizme odbrane kao rigidne, neprimerene, stereotipne i orijentisane ka substitucijama gratifikacije koji su nekonzistentni sa principom realnosti.

Očigledno je da su klasični psihoanalitičari smatrali da su odbrambeni mehanizmi relativno nepoželjni modusi mentalnog funkcionisanja. Oni su verovali da bi odbrane trebalo odbaciti kada ispune zadatak zaštite još uvek nezrelog ega od anksioznosti i drugih bolnih iskustava. Međutim, Hartmann (1958) kao predstavnik ego-psihološke orijentacije je u velikoj meri proširio psihoanalitički koncept odbrana pripisujući odbrambenom ponašanju ulogu normativnog procesa u adaptaciji na realnost. On je ukazao da ponašanja koja se prvobitno formiraju kroz prevladavanje konflikata mogu postati transformisana ili "autonomna" u odnosu na originalne, izvorne konflikte iz kojih su nastala, i shodno tome, mogu se uključiti u druge adaptivne aktivnosti. Na primer, u početku odbrana intelektualizacijom može biti povezana sa konfliktima seksualne ili agresivne prirode koji verovatno uključuju superego zabrane (npr, masturbacija). Kasnije, ovi ego procesi mogu biti izraženi kao pojačana intelektualnost. Regresija takođe može biti adaptivna, vezana je za kreativne procese (*regresija u službi ega*). Hartmann naglašava da su razvoj motorike, kapacitet za odlaganje ili kontrolu impulsa, sposobnost realističke anticipacije delovi urođene ego strukture *oslobođene od-konflikta*.

Odnosom između adaptacije i mehanizama odbrane bavio se i White (1963) koji kaže da, iako su mehanizmi odbrane koje srećemo kod neurotičara primitivni i neprikladni i u osnovi im je osećanje bespomoćnosti u susretu sa ugrožavajućom realnošću, u životu svake osobe postoji adaptacija tokom koje je korišćenje pojedinih primitivnih mehanizama neophodno. Adaptacija ili prevladavanje konflikata ne znači bukvalno ponavljanje ranijeg ponašanja već prilagođavanje sadašnjim okolnostima. Adaptivnom procesu pripada kretanje, jezik, motorne veštine, igra, istraživanje, odlaganje, anticipacija, kao i logičko rezonovanje. Navedene karakteristike se razvijaju nezavisno od psihosocijalnih konflikata.

Preovlađujući stav i na nivou teorije i na nivou empirije je da odbrane imaju ograničenu adaptivnu ulogu. One predstavljaju relativno primitivne, nesvesne metode koje u početku deca koriste da bi izašla na kraj sa pretnjama, anksioznošću i konfliktima. Izvesni autori govore o zrelim odbranama kod odraslih, a zapravo to mogu biti i stilovi prevladavanja.

Blisko povezano sa pitanjem adaptibilnosti mehanizama odbrane sigurno je i razmatranje mehanizama prevladavanja, o čemu govore brojni empirijski pristupi odbranama iz razvojne perspektive. Inače, jednu od najšire prihvaćenih definicija sačinio je Lazzarus (prema Vlajković, 1992) opisujući mehanizme prevladavanja kao kognitivne i bihevioralne napore usmerene na savladavanje, redukciju ili toleranciju unutrašnjih i spoljašnjih zahteva koji se javljaju u stresnoj interakciji osobe i spoljašnje sredine. Lazzarus razlikuje dve velike grupe mehanizama prevladavanja: prevladavanje usmereno na emocije i prevladavanje usmereno na problem. Prevladavanje usmereno na emocije sastoji se u izbegavanju, minimiziranju, distanciranju od negativnog događaja. U ovom vidu prevladavanja mehanizmi odbrane imaju odlučujuću ulogu. Prevladavanje usmereno na problem sastoji se u definisanju problema i stvaranju alternativnih rešenja. Oba mehanizma se često javljaju istovremeno, podržavajući ili ometajući jedan drugog.

Prikaz nekih rezultata razvojnih istraživanja može biti relevantan za problem koji razmatram.

Razvojna istraživanja mehanizama odbrane

Haanin model prevladavanja predstavlja jedan od najranijih empirijskih pokušaja da se ego procesima pristupi sa razvojne perspektive (Haan, 1977). Po ovom modelu, osnovna funkcija ego procesa je regulacija stresa, prilagođavanje na nove uslove i asimiliranje novih informacija o sebi i drugima. Strategija koja se koristi u ovim specifičnim situacijama zavisi kako od ličnih preferencija osobe, tako i od sredinskih uslova. Haan razlikuje deset osnovnih ego procesa kod kojih srećemo tri načina reagovanja: *prevladavanje*, *odbrambeno ponašanje* i *fragmentacija*. Ova tri modusa funkcionisanja imaju vrlo specifična formalna svojstva. *Prevladavanje* dozvoljava izbor, fleksibilno je, orijentisano je na realnost i omogućava širi raspon afektivnog i kognitivnog doživljavanja. Sa druge strane, *odbrane* su rigidne, iznuđene, često su vođene magičnim mišljenjem. *Fragmentacija* je, pak, automatizovana, ritualna i iracionalno izražena. Na primer, dimenzija senzitivnosti uključuje procese empatije (*prevladavanje*), projekciju (*odbrana*) i referentne ideje (*fragmentacija*). U principu, *odbrane* su forme negacije (logike, kauzalnosti, prisutne realnosti), dok *prevladavanje* predstavlja način rešavanja opštih problema življenja. Kao ilustraciju nekih razlika između mehanizama odbrane i prevladavanja Haan (1977) navodi rezultate različitih istraživanja. Pokazalo se, recimo, da je češća upotreba mehanizama odbrane bila u negativnoj korelaciji sa IQ-om i socio-ekonomskim statusom, a pozitivno je korelirala sa psihopatskim funkcionisanjem, sniženom snagom ega, ekstremnim političkim stavovima, negativnim odnosom prema drogama. Obrnuto, *prevladavanje* je pozitivno koreliralo sa nivoom inteligencije, socio-ekonomskim statusom, nepatološkim funkcionisanjem i moralnim razvojem. Negativna korelacija je dobijena između specifičnog stila *prevladavanja* i problema sa gojaznošću i alkoholom. Navodi ukazuju da kod *prevladavanja* postoji drugačiji odnos prema zahtevima realnosti. Neke druge studije našle su povezanost između *odbrambenog* funkcionisanja i anksioznosti, kao i ljubomore i mehanizama odbrane (Plutchik i sar., 1979).

Model koji je Haan predložila je zanimljiv, posebno su značajni opisi ego procesa koje je identifikovala, ali je ona, na neki način, adaptivnu ulogu pripisala jedino *prevladavanju* i potpuno iz toga isključila mehanizme odbrane.

Drugačiji stav srećemo u studijama razvojnih procesa tokom adolescencije koje su preduzeli Houser i njegovi saradnici (1991). Iz njihove perspektive, i *prevladavanje* i mehanizmi odbrane mogu biti adaptivni u zavisnosti od konteksta i individualnih varijabli (nivo razvoja, karakteristike ličnosti). Na jednom polu predloženog teorijskog kontinuuma strategija *prevladavanja* su načini reagovanja u kojima osoba usmerava svoje kognitivne i afektivne reakcije samo na konflikt bez suočavanja sa mogućim razrešenjima. Na drugom polu su mnogo diferenciraniji i fleksibilniji načini usmereni ka aktivnom traganju za rešenjima.

Polazeći od teorijskog koncepta koji je Haan predložila, Semrad je sa saradnicima (prema Conte i Plutchik, 1995) sproveo longitudinalno istraživanje proučavajući *odbrambeno* funkcionisanje pacijenata sa dijagnozom akutna shizofrenija tokom stanja regresije i povremenih remisija. Semrad je uočio da pacijenti za očuvanje integriteta ego organizacije i isključenja ugrožavajućih spoljašnjih objekata tokom dekompenzacije koriste narcističke odbrane (projekcija, negacija i iskrivljavanje). U fazi remisije pa-

cijenti su koristili manje patološke odbrane. Prvo se uključuju odbrane koje su interpersonalne prirode i podstiču podršku i ohrabrenje drugih. Verovatno se, zatim, javljaju odbrane koje omogućavaju pristup ka doživljaju tuge i anksioznosti. Semrad je verovao da je kategorisanje pacijentovih odbrana omogućilo sadržajnije razumevanje kliničkih stanja nego što to pružaju koncepti dijagnoze i simptomatologije.

Veoma značajan autor brojnih teoriskih razmatranja i istraživanja nesumnjivo je Vaillant čiji sam hijerarhijski model mehanizama odbrane već prikazala. Sa razvojnog aspekta su zanimljivi rezultati longitudinalnog istraživanja na uzorku studenata i uzorku dečaka niskog socijalno-ekonomskog statusa u periodu od 40 godina (Vaillant, 1977; Vaillant i Vaillant, 1990). Procene tokom adolescencije (do 20 godina), mladosti (od 20 do 35 godina) i zrelog doba (preko 35 godina) pokazale su da se korišćenje zrelih odbrana (anticipacija, sublimacija) povećavalo sa uzrastom, dok su nezrele odbrane bile sve manje prisutne. Isto tako, emocionalna usklađenost u detinjstvu bila je povezana sa prisustvom zrelih odbrana na odrasлом nivou. Istraživači su pratili i nivo uspešnosti i napredovanja u društvenoj hijerarhiji. Prisustvo tri mehanizama bilo je od posebnog značaja (altruizam, intelektualizacija i anticipacija) čak u većoj meri nego nivo inteligencije, ego snage i obrazovanje roditelja.

Mehanizmi odbrane i uzrast

Mnoga teorijska razmatranja odbrambenog funkcionisanja, počev od A. Freud, M. Klein, Fairbairna, pa sve do danas, odnose se na definisanje uloge i prirode mehanizama odbrane u zavisnosti od uzrasnog perioda. Različita empirijska istraživanja koja su kasnije usledila potvrdila su neke teorijske postavke, i naravno, podstakla nove pravce razmišljanja.

Studije Brodya i sar. (1985) ukazale su da deca počinju da negiraju socijalno nepoželjna osećanja već sa dve godine, što se do predškolskog uzrasta intenzivno povećava. Posle osme godine odbrambeno ponašanje se, u principu, smanjuje i tada deca počinju sa korišćenjem psihološki sofisticiranih odbrana (npr. intelektualizacija). Po nalazima istraživanja, šestogodišnjaci u odnosu na četvorogodišnjake češće uključuju odbrane i manje su skloni pripisivanju intenzivnih i negativnih emocija sebi i drugima.

Ames i sar. (1974) su primenivši Roršahov test na uzorku dece od 2 do 10 godina pokazali da se mehanizam negacije smanjuje sa uzrastom. Cramer (1987) je proučavala uzrasne razlike u korišćenju negacije, projekcije i identifikacije kod četiri grupe dece (predškolski uzrast, osnovnoškolski, rana adolescencija i kasna adolescencija). Nalazi govore da se negacija najčešće koristi kod najmlađih, a zatim se nadalje smanjuje. Kod nešto starije dece negacija se sprovodi putem verbalizacije – zastrašujući aspekti stimulusa se negiraju (npr. "dečaci se ne plaše" ili "injekcija ne boli"). Tokom ranog detinjstva socijalni pritisci od strane vršnjaka kao i povećane kognitivne sposobnosti redukuju upotrebu ovog mehanizma, mada to može da se nastavi na fantazmatском nivou. U fantaziji, dete je u stanju da transformiše slabost u snagu, strah u hrabrost, neuspeh u uspeh. Iako se ta vrsta prijatnih fantazija može produžiti do adolescencije i odraslog doba u formi dnevnih sanjarenja, u normalnom razvoju negacija kao mehanizam odbrane, uglavnom, sve više gubi značaj tokom perioda detinjstva.

U srednjoj uzrasnoj grupi je preovladavala projekcija dok je tokom adolescencije mehanizam identifikacije bio dominantan. Projekcija je odbrana koja je znatno zrelija od negacije, ali primitivnija u odnosu na identifikaciju. Projekcija zahteva sposobnost diferencijacije unutrašnjih i spoljašnjih stimulusa. Takođe, ona je povezana sa razvojem unutrašnjih standarda koje određuju da li su određene misli i osećanja prihvatljivi. Slično negaciji, i projekcija ima svoje psihološke prethodnike. Beba koja oseća da je sadržaj u njenim ustima neprijatan, jednostavno to ispljuje. Na sličan način mehanizmom projekcije se osoba oslobađa neprijatnih osećanja pripisujući ih spoljašnjoj realnosti. Povezanost projekcije sa postojećim standardima "dobro" i "loše" ili "ispravno" i "neispravno" ukazuje da ovaj mehanizam može imati relativno važnu ulogu u razvoju i formiranju savesti tokom detinjstva i kasnije. U blažoj formi, projekcija nužno ne vodi do značajnog izobličavanja realnosti. Za razliku od empatičkih odgovora i projekтивne identifikacije (npr. "Mi svi isto mislimo"), korišćenje identifikacije može doprineti većoj kohezivnosti unutar grupe vršnjaka. U svakom slučaju, projekcija predstavlja značajan mehanizam tokom detinjstva i adolescencije. Identifikacija, pak, kao mnogo složeniji mehanizam, zahteva sposobnost diferencijacije selfa od drugih, diferencijaciju između mnogih "drugih" i formiranu trajnu unutrašnju reprezentaciju tih drugih. Preteču identifikacije nalazimo na nivou odojčeta u inkorporaciji majčinog mleka u sopstveno telo kao i spontanoj imitaciji gestova roditelja (Spitz, prema Kondić, 1987). Identifikacija je, međutim, spor proces. Počinje u ranom detinjstvu i nastavlja se tokom adolescencije i uključuje internalizaciju roditeljskih stavova, vrednosti, interesovanja. Mada su određeni aspekti identifikacije prisutni tokom detinjstva, ona dobija posebnu važnost kao mehanizam tokom adolescencije.

U jednoj drugoj studiji sprovedenoj nešto kasnije od strane istog autora (Cramer, 1991) u situaciji eksperimentalno izazvane ljutnje praćeno je odbrambeno ponašanje studenata. Odbrane koje su preovladavale bile su projekcija i identifikacija, što je po mišljenju mnogih autora tipično za kasnu adolescenciju.

Odnos između odbrambenog funkcionisanja tokom adolescencije i mentalnog zdravlja je ispitivan u obimnoj studiji koju su sproveli Feldman sa saradnicima (1996). Uzorak je obuhvatao 693 ispitanika (183 normalnih adolescenata, 229 devojaka sa različitim psihopatoškim smetnjama, 99 delinkventnih mladića i 178 odraslih). Odbrambeno funkcionisanje je procenjivano preko DSQ (Bond Defence Style Questionnaire) koji ubuhvata 24 mehanizma grupisana u tri faktora: *nezrele* odbrane, *zrele* odbrane i *prosocijalne* odbrane. Organizacija odbrambenih mehanizama razlikovala se u zavisnosti od prisustva određenih psihičkih teškoća. Pokazalo se, takođe, da relativno korišćenje *nezrelih*, odnosno, *zrelih* odbrana korelira sa kliničkom procenom opšteg nivoa funkcionisanja i podataka dobijenih pomoću različitih inventara ličnosti. Izbor određenih odbrana razlikovao se, mada ne uvek i statistički značajno, u uzorku mlađih adolescenata (11 do 15 godina) u odnosu na srednje adolescente (16 do 19 godina). Adolescenti od 16 do 19 godina češće su koristili mehanizme kao što su sublimacija, humor i povlačenje nego pasivnu agresiju i reaktivnu formaciju. Autori pretpostavljaju da je to u skladu sa kognitivnim promenama koje prate određeni uzrasni period. Kod odraslih osoba i mlađih u periodu srednje adolescencije pretežno su se javljali i mehanizmi inhibicije, potiskivanja i supresije, dok su mlađi adolescenti upotrebljavali pre reaktivnu formaciju i altruizam (*prosocijalne odbrane*). U ovom istraživanju su se *pro-*

socijalne odbrane (reaktivna formacija i altruizam) javljale kod mlađih ispitanika i osoba sa psihopatološkim smetnjama i ukazivale na nezrelo odbrambeno funkcionisanje. Međutim, reaktivna formacija i altruizam mogu imati drugačije značenje. U određenom kontekstu, posebno kod žena i starijih osoba, reaktivna formacija i altruizam mogu ići uz zrelo odbrambeno funkcionisanje. Navodi se više nego očigledan primer Majke Tereze u čijem slučaju sve to ima specifično značenje. Jedan od zaključaka istraživanja je da se tokom procesa normalnog sazrevanja smanjuje korišćenje "nezrelih", a povećava upotreba "zrelih" mehanizama odbrane.

Donekle sličan pristup problemu nalazimo u studiji Erickson i sar. (1997) u kojoj je ispitivana povezanost između odbrambenog ponašanja i strategija prevladavanja na uzorku normalnih adolescenata (prosek godina 16,4). Odbrambeno funkcionisanje je procenjivano preko DSQ-a (Bond Defence Style Questionnaire), strategije prevladavanja uz pomoć CRI-Youth (Coping Responses Inventory – Youth form), a opšta prilagođenost primenom GAF-a (Global Assessment of Functioning). Istraživači smatraju da u kontroli stresogene situacije, konflikata i afekata, adolescenti najčešće simultano i nezavisno koriste kako nesvesne odbrambene procese, tako i svesne kognitivne strategije. Dodatno, adolescenti koji pretežno koriste "izbegavajuće ponašanje" kao strategiju prevladavanja radije pribegavaju "nezrelim" odbranama. Ovi nalazi podržavaju razvojni model odbrambenog funkcionisanja po kome adolescenti koji koriste "nezrele" odbrane imaju ograničene mogućnosti aktivnog suočavanja sa problemima i konfliktima. U istraživanju sprovedenom godinu dana ranije od strane istih autora (Erickson i sar., 1996) dobijena je značajna povezanost između odbrambenog stila i opšte prilagođenosti kod adolescenata, odnosno, zaključeno je da korišćenje "zrelijih" odbrana prati uspešnu adaptaciju.

Interesantne podatke nalazimo i u longitudinalnoj studiji sprovedenoj u Finskoj od strane Tuulio-Henriksson i njenih saradnika (1997). U njoj je istraživana stabilnost odbrambenog stila zadavanjem DSQ-a (Bond Defence Style Questionnaire) adolescentima od 15 do 19 godina prvi put, i pet godina kasnije. Takođe, ispitivano je koliko odbrambeni stil adolescenata može predvideti pojavljivanje eventualnih psihijatrijskih teškoća kasnije u životu. Autori su odbrane klasifikovali u tri odbrambena stila: *nezreli* (acting out, poricanje, pomeranje, cepanje, izolacija, disocijacija, pasivna agresija, projekcija, somatizacija), *neurotični* (altruizam, idealizacija, reaktivna formacija, poništavanje) i *zreli* (anticipacija, humor, sublimacija, supresija). Pokazalo se da tokom vremena dolazi do smanjene upotrebe nezrelih i neurotičnih odbrambenih stilova kod adolescenata oba pola, dok se skorovi na zreлом odbrambenom stilu značajno ne menjaju. U poređenju sa mladićima, devojke su imale više skorove na neurotičnom odbrambenom stilu kako tokom adolescencije, tako i kasnije. Psihijatrijski poremećaji u odrasloj dobi pozitivno su korelirali sa nezrelim odbrambenim stilom kod oba pola, a negativno sa zrelim odbrambenim stilom kod osoba ženskog pola. Navodi se da su u 40% slučajeva odbrambeni stilovi ostali nepromenjeni. Može se zapaziti da autori istraživanja koriste specifični izbor odbrana koje pripadaju, na primer, neurotičnom stilu, što se, donekle, razlikuje od nekih drugih teorijskih postavki.

Jedan od načina kojim se objašnjavaju razlike u vrsti odbrana koje karakterišu određene uzrasne grupe predstavlja kognitivni pristup problemu. Sa kognitivističke pozicije, korišćenje neke odbrane je određeno kognitivnim nivoom deteta i logičkom

kompleksnošću same odbrane (Cramer, 1991). Naime, kognitivno jednostavnije odbrane (negacija i potiskivanje) prisutnije su kod dece i efikasnije su jer su u skladu sa nivoom njegovog razvoja. Autor smatra da kognitivno razumevanje određene odbrane, zapravo, poništava njenu funkciju. U istraživanju nisu uočene značajne razlike u odbrambenom funkcionisanju između sedmogodišnjaka i desetogodišnjaka, izuzev mehanizma okretanje protiv sebe koji je prisutniji kod mlađe dece. Cramer (1991) je naglasila da je relativna ujednačenost ove dve uzrasne grupe u skladu sa teorijskom pozicijom Anne Freud koja period latencije shvata kao period u kome nema bitnih psiholoških promena i stoga ima manje potrebe za aktiviranjem odbrambenog ponašanja.

Na formiranje ovakvih stavova Cramerove verovatno su, bar delom, uticali rezultati nekih ranijih istraživanja. Na primer, Chandler je sa saradnicima (1978) procenjivao uspešnost razumevanja ponuđenog opisa osam mehanizama odbrane u zavisnosti od kognitivnog nivoa deteta (počev od preoperacionalnog, operacionalnog i formalno-operacionalnog nivoa). Pokazalo se da deca na preoperacionalnom nivou nisu bila u stanju da prepoznaju bilo koju odbranu, dok je dostignut nivo konkretnih operacija omogućavao razumevanje odbrana koje sadrže jednostavne inverzije (potiskivanje i negiranje) i recipročne operacije (pomeranje i reaktivna formacija). Deca na nivou formalnih operacija su sposobna da dekodiraju odbrane koje uključuju propoziciju drugog reda (projekcija i introjeksija).

S druge strane su zanimljiva zapažanja koja su se odnosila na odbrambeno funkcionisanje u najpoznijem životnom periodu. Izvestan broj teoretičara veruje da kod starijih osoba postoji tendencija ka regradiranju na primitivnije forme odbrana (McCrae, prema Conte i Plutchik, 1995). Drugi pravac razmišljanja sugerise da se tokom sazrevanja u mnogo manjoj meri koriste odbrane koje "iskrivljavaju" realnost. U dve unakrsne studije su, na primer, procenjivana 28 mehanizama prevladavanja i odbrane i dobijeni rezultati govore da najstarije osobe koriste slične odbrane kao i znatno mlađi ljudi.

Pregled teorijskih stanovišta o odbrambenom funkcionisanju, kao i različitih pristupa njihovog procenjivanja i merenja, navodi nas na nekoliko opštih zaključaka. Što se tiče teorije, izgleda da bez obzira na način konceptualizacije postoji opšte slaganje među psihodinamski orijentisanim teoretičarima da mehanizmi odbrane predstavljaju neophodan i bazični aspekt mentalnog funkcionisanja. Takođe, preovlađujući stav je da se mehanizmi ne sagledavaju kao izolovani fenomeni već pre kao entiteti povezani sa znatno širim kontekstom koji obuhvata emocije, obeležja ličnosti, određene biološke parametre. U odnosu na mogućnosti procene i merenja čini se da nema "najboljeg" načina merenja kako osoba koristi mehanizme odbrane. Pokazalo se da su klinička procena kao i testovi samoprocene ponašajnih derivata odbrana u različitom stepenu relijabilni i validni. Psihometrijska analiza je u velikoj meri potvrdila da su mehanizmi odbrane povezani sa različitim konceptima kao što su ego snaga, stres, samovrednovanje, agresija, anksioznost, depresija i dr. Vidimo da još uvek postoje kontradiktorni stavovi o ovom problemu i pretpostavljamo da će dalja istraživanja omogućiti usaglašenije stavove.

Literatura

1. American Psychiatric Association (1987): *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*, (DSM-III-R), Washington, DC, American Psychiatric Association.
2. Ames, S., Carlson, G. & Goodwin, F. (1974): "Ego defense patterns in manic-depressive illness". *American Journal of Psychiatry*, 131, 803-807.
3. Bond, M., Gardner, S. T., Christian, J.J. & Sigal, C. (1983): "Empirical study of self-rated defense styles". *Arch. Gen. Psychiatry*, 40, 333-338.
4. Brody, L., Rozek, M.K. & Muten, E. (1985): "Age, sex and individual differences in children defensive styles". *Journal of Clinical Child Psychology*, 14, 132-138.
5. Chandler, M. J., Paget, K. F. & Koch, D. A. (1978): "The child's demystification of psychological defense mechanisms: A structural developmental analysis". *Developmental Psychology*, 14, 197-295.
6. Conte, H. R. & Plutchik, R. (1995): *Ego defenses: Theory and measurement*. New York, John Wiley & Sons, Inc.
7. Cramer, P. (1987): "The development of defenses". *Journal of Personality*, 55, 597-612.
8. Cramer, P. (1991): *The development of defense mechanisms: Theory, research and assessment*. New York, Springer-Verlag.
9. Feldman, S., Araujo, K. B. & Steiner, H. (1996): "Defense mechanisms in adolescents as function of ages, sex and mental health status". *J. Am. Child Adolesc. Psychiatry*, 34, 1344-1354.
10. Erickson, S. J., Feldman, S. & Steiner, H. (1996): "Defense mechanisms and adjustment in normal adolescents". *American Journal of Psychiatry*, 153, 826-828.
11. Erickson, S. J., Feldman, S. & Steiner, H. (1997): "Defense reactions and coping strategies in normal adolescents". *Child Psychiatry and Human Development*, Vol. 28 (1), 545-567.
12. Fenichel, O. (1961): *Psihoanalitička teorija neuroza*. Beograd – Zagreb, Medicinska knjiga.
13. Freud, A. (1966): *The ego and the mechanisms of defense*. New York, International University Press.
14. Freud, S. (1964). *Analysis terminable and interminable*. U: S.E., Vol. 23, 211-253, London, Hogarth Press.
15. Haan, N. (1977): *Coping and defending*. New York, Academic Press.
16. Hartmann, H. (1958): *Ego psychology and the problem of adaptation*. New York, International Universities Press.
17. Hauser, S. T., Borman, E. H., Boveds, S., Jacobson, A., Noam, G. & Kneibler, K. (1991): "Understanding coping within adolescence: Ego development trajectories and coping styles". U: Greene, A. L., Cumings, E. M. & Karracke, K. *Life-span developmental psychology: Perspectives on stress and coping*, Hillsdale, N.Y., Erlbaum.
18. Ihilevich, D. & Gleser, G. C. (1991): *Defenses in psychotherapy: The clinical application of the Defense mechanisms Inventory*. Odessa, FL, Psychological Assessment Resources.
19. Kaplan, H. L. & Sadock, B. J. (1989): *Comprehensive textbook of psychiatry*. New Haven, CT, Yale University Press.
20. Kontić, K. (1987): *Psihologija Ja*. Beograd, Nolit.
21. Perry, J. C. (1990): *Defense mechanisms rating scales*. Boston MA, Harvard Medical School.
22. Plutchik, R., Kellerman, H. & Conte, H. R. (1979): "The structural theory of ego defense and emotions". U: Izardi, L. E. *Emotions in personality and psychopathology*. New York, Plenum Press.
23. Shafer, R. (1954): *Psychoanalytic interpretation in Rorschach testing*. New York, Grune & Stratton.
24. Tuulio-Henriksson, A., Poikolainen, K., Aalto-Setälä, T. & Lonqvist, J. (1997): "Psychological defense styles in late adolescence and young adulthood: A follow-up study". *J. Acad. Child Adolesc. Psychiatry*, 36, 8, 1148-1153.
25. Vaillant, G. E. (1976): "Natural history of male psychological health: The relation of choice of ego mechanism of defense to adult adjustment". *Archives of General Psychiatry*, 33, 535-545.
26. Vaillant, G. E. & Vaillant, C. (1990): "Natural history of male psychological health: A 45-year study of predictors of successful aging at age 65". *American Journal of Psychiatry*, 147, 31-37.
27. Vlajković, J. (1992): *Životne krize i njihovo prevazilaženje*. Beograd, Nolit.
28. White, R. (1963): *Ego and reality in psychoanalytic theory*. New York, International Universities Press.
29. Willick, M. S. (1983): "On the concept of primitive defenses". *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 31, 173-200.

Snežana Vidanović

**DISCUSSION OF THE DEFENSE MECHANISMS
WITHIN ADAPTATION BEHAVIOR AND DEVELOPMENT RESEARCH**

Summary

This paper discusses a complex, primarily psychoanalytic concept in the light of adaptive behaviour and results of developmental research. There are difficulties in a precise definition of the criteria and evaluation of defence behaviour. Much research that employs different evaluation instruments point at the existence of contradictory attitudes concerning this issue. Relevant research indicates that further investigations will enable more unison approaches.

Key words: defence mechanisms, adaptation, development

